

FEDERALNO MINISTARSTVO OBRAZOVANJA I NAUKE

I N F O R M A C I J A

**„Analiza stepena inkluzivnosti osnovnog obrazovanja u
Federaciji Bosne i Hercegovine“**

Mostar, oktobar/listopad 2015. godine

Sadržaj

UVOD.....	3
1. Šta znači inkluzivno obrazovanje – temeljni pojmovi?.....	4
2. Zakonski okvir za razvoj inkluzivnog osnovnog obrazovanja u Federaciji BiH.....	9
3. Podaci o broju učenika s posebnim potrebama u redovnim osnovnim školama u Federaciji BiH	12
4. Vrsta podrške koju dobijaju nastavnici u redovnim osnovnim školama	19
5. Drugi faktori koji utiču na inkluzivnost osnovnih škola u FBiH	26
REZIME.....	33
PREPORUKE.....	34
Literatura.....	35

UVOD

Programom rada Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke za 2015. godinu predviđena je izrada Informacije pod nazivom „Analiza stepena inkluzivnosti osnovnog obrazovanja u Federaciji BiH“ radi dostavljanja iste Vladi Federacije Bosne i Hercegovine na razmatranje.

Navedena informacija predstavlja nastavak aktivnosti koje Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke provodi već niz godina s ciljem unapređenja stanja u Federaciji BiH u pogledu uključenosti i ravnopravnog učešća u obrazovnom procesu sve djece, a posebna pažnja se posvećuje poboljšanju uslova i mogućnosti za obrazovanje osoba s posebnim potrebama. U skladu s navedenim, Ministarstvo već godinama u svom programu rada ima programe „Podrška inkluziji i projektima poboljšanja rada sa djecom s posebnim potrebama“¹ i „Podrška školovanju djece romske nacionalnosti i drugih nacionalnih manjina“. Prije tri godine uveden je i novi program pod nazivom „Podrška programima koji omogućuju odraslim osobama završetak osnovne škole s fokusom na žensku populaciju“ koji u velikoj mjeri doprinosi socijalnoj inkluziji marginaliziranih grupa u našem društvu. Tu je, naravno, i višegodišnji Projekat nabavke besplatnih udžbenika koji Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke realizira u saradnji sa kantonalnim ministarstvima obrazovanja, a usmjeren je, prije svega, na osiguranje besplatnih udžbenika za socijalno ugrožene kategorije učenika osnovnih škola. Vrijedi spomenuti i to da značajan broj drugih programa ovog ministarstva među kriterijima za dodjelu sredstava ima i kriterije kojima se prilikom odabira projekata daje prednost onim projektima koji doprinose stvaranju boljih uslova obrazovanja za učenike i studente iz socijalno ranjivih kategorija, odnosno učenike i studente s posebnim potrebama.

Dakle, na osnovu navedenih programa i drugih aktivnosti koje Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke provodi, može se zaključiti da se razvoj inkluzivnog obrazovanja smatra jednim od prioriteta za unapređenje odgojno-obrazovnog sistema u Federaciji BiH. U tom kontekstu, cilj izrade ove informacije jeste utvrditi stanje i dostignuti nivo razvoja inkluzivnog obrazovanja u Federaciji BiH.

U Informaciji „Analiza stepena inkluzivnosti osnovnog obrazovanja u Federaciji BiH“ ova problematika se razmatra u pet poglavlja. Prvo poglavlje se bavi temeljnim pojmovima vezanim za inkluzivno obrazovanje. U drugom poglavlju se razmatra zakonski okvir za razvoj inkluzivnog obrazovanja u Federaciji BiH, počevši od Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, a potom zakona i relevantnih podzakonskih akata na nivou kantona. Nakon razmatranja zakonske regulative, u trećem poglavlju su prezentirani i analizirani dostupni podaci o broju učenika s posebnim potrebama u redovnim osnovnim školama u Federaciji BiH. Četvrto poglavlje razmatra vrste podrške koje su dostupne nastavnicima za realizaciju inkluzivnog obrazovanja, a peto poglavlje razmatra druge značajne faktore

---

¹ Ovaj program je u 2014. godini promijenio naziv u program „Pomoć projektima poboljšanja odgojno-obrazovnog rada sa djecom sa poteškoćama u razvoju“.

koji utiču na inkluzivnost osnovnih škola u Federaciji BiH. Osnovna saznanja i zaključci Informacije dati su u Rezimeu, a na kraju Informacije date su i preporuke na koji način se može poboljšati inkluzivnost osnovnog obrazovanja u Federaciji BiH.

Za izradu Informacije korišteni su podaci i informacije sljedećih institucija: Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Unsko-sanskog kantona, Ministarstva prosvjete, znanosti, kulture i športa Posavskog kantona, Pedagoškog zavoda Tuzlanskog kantona – Tuzla, Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona, Ministarstva za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport Bosansko-podrinjskog kantona, Pedagoškog zavoda Bosansko-podrinjskog kantona, Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona, Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Hercegovačko-neretvanskog kantona, Pedagoškog zavoda Mostar, Ministarstva obrazovanja, znanosti, kulture i športa Zapadnohercegovačkog kantona i Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo. Pored navedenog, za izradu informacije su korišteni relevantni zakonski propisi, stručna literatura i drugi izvori.

1. Šta znači inkluzivno obrazovanje – temeljni pojmovi?

U Informaciji u kojoj se razmatra dosegnuti stepen inkluzivnosti osnovnog obrazovanja u Federaciji BiH, potrebno je krenuti od najvažnijih pojmova koji se odnose na ovu oblast.

U skladu s navedenim, u prvom poglavlju razmatrat će se sljedeći **ključni pojmovi**: *inkluzija, inkluzivno obrazovanje, integracija, posebne potrebe, teškoće u razvoju, indeks inkluzivnosti.*

Inkluzija se ne treba posmatrati isključivo kao jedan od reformskih pokreta u obrazovanju. Prema Slatini (2003): „Inkluzija je pokret protiv predrasuda kojim se želi razvijati osjećaj društvene zajednice za toleranciju i razvoj pozitivnih stavova ljudi prema osobama koje su 'drugačije'. Inkluzija je pokret protiv svih oblika diskriminacije i segregacije. To je pokret kojim se želi pružiti podrška osobama s posebnim potrebama u procesu uključivanja i ravnopravnom sudjelovanju u životu ljudske zajednice...“²

Stoga, inkluzija predstavlja pokret i borbu za ravnopravno učešće svih osoba u svakom segmentu društvenog života, bez obzira na spol, rasu, etničku i vjersku pripadnost, socijalno i kulturno porijeklo i status, porodični status, psihofizičke i druge lične osobine. Ona je utemeljena u svim relevantnim deklaracijama i konvencijama kojima se promovišu i štite ljudska prava i slobode. Jedno od tih prava je i pravo na obrazovanje koje se garantuje Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950), Konvencijom o pravima djeteta (1989) i Međunarodnim

---

² Slatina, M. (2003). Od inkluzije do škole za konfluentno obrazovanje. U *Zborniku radova: Inkluzija u školstvu Bosne i Hercegovine. Put prevazilaženja neravnopravnosti u odgoju i obrazovanju*. TEPD - Teacher Education and Professional Development i Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, str.75.

paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), koji su sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine, kao sporazumi koji se primjenjuju na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Inkluzivno obrazovanje

Jedna od mnogobrojnih definicija inkluzivnog obrazovanja glasi: „...inkluzivno obrazovanje se odnosi na praksu uključivanja svih učenika – bez obzira na talenat, poteškoću, socio-ekonomski background ili porijeklo - u redovne škole i razrede gdje je moguće odgovoriti na sve njihove individualne potrebe.“³

Prema Stubbsu (1998) „inkluzivno obrazovanje je usmjereno na objezbjeđivanje pristupa svoj djeci odgovarajućem, relevantnom, dostupnom i učinkovitim obrazovanju u okviru njihove zajednice...“⁴

Booth i Ainscow (2002) daju sljedeći uvid u to šta obuhvata inkluzija u obrazovanju:

- „jednako uvažavanje svih učenika i zaposlenih;
- povećanje učešća učenika u kulturi škole, nastavnom planu i programu, školskoj zajednici i smanjenje njihovog isključivanja iz njih;
- promjena školske kulture, politike i prakse kako bi se odgovorilo na različitosti učenika u lokalnoj zajednici;
- smanjivanje prepreka za učenje i participaciju svih učenika, ne samo onih ometenih u razvoju ili sa posebnim obrazovnim potrebama;
- učenje iz pokušaja da se prevaziđu prepreke za pristup i učešće određenih učenika, kako bi se napravile promjene za dobrobit učenika na jednom širem planu;
- gledanje na različitosti među učenicima kao na resurse za podršku učenju, a ne probleme koji se moraju rješavati;
- priznavanje prava učenika na obrazovanje u lokalnoj zajednici;
- unapređenje škole za zaposlene i za učenike;
- isticanje uloge škole u izgradnji zajednice i razvijanju vrijednosti, kao i u povećanju postignuća u svim oblastima rada i života;
- njegovanje odnosa uzajamne podrške između škola i svih zajednica;
- prihvatanje da je inkluzija u obrazovanju jedan vid inkluzije u društvo.“⁵

U Projektu Regionalna podrška inkluzivnom obrazovanju u Jugoistočnoj Evropi koji zajednički provode Vijeće Evrope i Evropska unija u sedam država regiona⁶, data je i

---

³ Karagianis, Stainback & Stainback (2000). Vidjeti: Cerić, H i Alić A. (2005) *Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja*. Zenica: Hijatus, str.30.

⁴ Cerić, H i Alić A. (2005) *Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja*. Zenica: Hijatus, str.30.

⁵ Booth T. i Ainscow M. (2002) *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Prijevod i adaptacija na bosanskom jeziku: *Indeks inkluzivnosti: Razvoj učenja i učešća u školama*. U okviru Save the Children UK programa u Bosni i Hercegovini, mart 2008. Zenica: Pedagoški zavod, str. 6.

⁶ Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Srbija i Kosovo. Više informacija o Projektu dostupno na web-stranici <http://pip-eu.coe.int/en/web/inclusive-education/home>, Datum posjećivanja: 19. 6. 2015. godine.

zanimljiva definicija inkluzivne škole koja glasi: „Inkluzivna škola je škola u kojoj je svako dijete dobrodošlo, svaki roditelj uključen, a svaki nastavnik cijenjen“.

Integracija u obrazovanju

Da bi se u potpunosti shvatio termin inkluzija, korisno je uporediti ga s terminom integracija. Integracija u obrazovanju se zasniva na pretpostavci da učenik koji ima određene teškoće u razvoju ili, pak, teškoće u učenju ili ponašanju treba da se, uz odgovarajuću dijagnostiku i specifične metode rada i podrške, mijenja i uvede u postojeći redovan sistem školovanja.

S druge strane, inkluzija podrazumijeva da i redovna škola, nastavnici i obrazovni sistem, u cjelini, treba da se mijenjaju kako bi stvorili okruženje u kojem svako dijete ima mogućnost da uči zajedno sa svojim vršnjacima u skladu sa svojim mogućnostima, te da se svakom djetetu omogući optimalan razvoj njegovih potencijala.⁷

Posebne potrebe

Pod terminom „djeca s posebnim potrebama“ u domaćem zakonodavstvu i strateškim dokumentima se, prvenstveno, misli na djecu s različitim teškoćama u razvoju. Potrebno je, stoga, istaći da je termin „posebne potrebe“ mnogo širi od termina „teškoće u razvoju“. On, pored učenika s teškoćama u razvoju, obuhvata i nadarene učenike, učenike koji dolaze iz porodica s niskim socio-ekonomskim statusom, pripadnike nacionalnih manjina, učenike koji žive u udaljenim ruralnim sredinama, učenike iz nepotpunih porodica, drugim riječima sve učenike koji iz bilo kojeg razloga mogu imati teškoće ili prepreke u pristupu i učešću u obrazovanju ili imati potrebe za dodatnom ili specifičnom podrškom u obrazovnom procesu.

Teškoće u razvoju

Termin djeca s teškoćama u razvoju ne obuhvata samo djecu s teškoćama u intelektualnom razvoju, nego djecu s različitim vrstama teškoća, od kojih svaka zahtijeva diferenciran i specifičan pristup odgoju i obrazovanju.

Mustać i Vicić (1996), ovisno o vrsti i stepenu teškoća u razvoju te njihovim posljedicama, razlikuju osobe sa:

- ispodprosječnim intelektualnim funkcioniranjem (laka, umjerena, teža i teška intelektualna teškoća),
- oštećenjima vida (sljepoća i slabovidnost),
- oštećenjem sluha (gluhoća i naglušost),
- poremećajima u motorici i hroničnim bolestima,
- poremećajima u ponašanju na organskoj osnovi, emocionalna neuravnoteženost,

---

⁷ Cerić, H i Alić A. (2005) *Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja*. Zenica: Hijatus, str. 24-25.

- oštećenjima govora i glasa (mucanje, tepanje, smetnje artikulacije) i
- višestrukim oštećenjima, tj. istovremenom postojanju dvije ili više smetnje u razvoju.⁸

Ovo je jedna od klasifikacija teškoća u razvoju, a u upotrebi su i druge slične klasifikacije.

Indeks inkluzivnosti

Indeks inkluzivnosti je sredstvo podrške razvoju inkluzivnih škola, koji su razvili Booth T. i Ainscow M. (2002). Indeks inkluzivnosti ima za cilj da pomogne menadžmentu, nastavnicima i ostalim zaposlenim u školama da, uz podršku roditelja i lokalne zajednice, otklone prepreke za učenje i učešće svih učenika u školi te da uz pomoć kreiranja i implementacije inkluzivnog školskog razvojnog plana poboljšaju inkluzivnost u svojoj školi. U priručniku *Indeks inkluzivnosti: Razvoj učenja i učešća u školama* Bootha i Ainscowa (2002) se navodi da se proces korištenja Indeksa inkluzivnosti u školi provodi kroz pet faza i to:

1. Početak rada s Indeksom (traje jedno tromjesečje), koji obuhvata uspostavljanje koordinacionog tima za implementaciju Indeksa u školi. Koordinacioni tim procjenjuje pristup planiranju razvoja koji se koristi u školi i analizira ga s aspekta Indeksa inkluzivnosti. Članovi tima podižu nivo svijesti o Indeksu unutar škole te pripremaju materijale za procjenu postojećih znanja o inkluziji u školi korištenjem ključnih pojmova i okvira Indeksa (vidjeti ispod);
2. Procjena postojećeg stanja u školi kada je inkluzija u pitanju (traje jedno polugodište), a obuhvata istraživanje postojećeg znanja o inkluziji osoblja i menadžmenta škole, učenika, roditelja/staratelja i članova lokalne zajednice te utvrđivanje prioriteta za razvoj;
3. Kreiranje inkluzivnog školskog razvojnog plana kroz uvođenje okvira Indeksa i prioriteta u školski razvojni plan;
4. Provođenje prioriteta (kontinuirani proces), što uključuje provođenje utvrđenih prioriteta u praksi, održavanje razvoja inkluzivnosti u školi i praćenje napretka;
5. Praćenje i procjena rada s Indeksom (kontinuirani proces), koje obuhvata procjenu razvoja, procjenu rada sa Indeksom i nastavak procesa korištenja Indeksa.⁹

Okvir Indeksa inkluzivnosti koji se koristi u navedenom procesu sadrži sljedeće dimenzije za razvoj inkluzivnih škola:

1. DIMENZIJA A Stvaranje inkluzivne kulture
  - Oblast A.1 Izgradnja zajednice

⁸ Mustać V. i Vicić M. (1996). *Rad s učenicima s teškoćama u razvoju u osnovnoj školi. Priručnik za prosvjetne djelatnike*. Školska knjiga, Zagreb. str. 12.

⁹ Booth T. i Ainscow M. (2002) *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Prijevod i adaptacija na bosanskom jeziku: *Indeks inkluzivnosti: Razvoj učenja i učešća u školama*. U okviru Save the Children UK programa u Bosni i Hercegovini, mart 2008. Zenica: Pedagoški zavod.

- Oblast A.2 Uspostavljanje inkluzivnih vrijednosti
2. DIMNEZIJA B Kreiranje inkluzivne politike
    - Oblast B.1 Stvoriti školu za sve
    - Oblast B.2 Organiziranje podrške različitostima
  3. DIMENZIJA C Razvoj inkluzivne prakse
    - Oblast C.1 Organiziranje učenja
    - Oblast C.2 Mobilizacija resursa.¹⁰

Indeks inkluzivnosti Booth i Ainscowa (2002) je korišten kao osnova za izradu i drugih instrumenata za procjenu i razvoj inkluzivnosti škola. U okviru projekta „Regionalna podrška inkluzivnom obrazovanju u Jugoistočnoj Evropi“, za procjenu nivoa inkluzivnosti odabranih pilot škola koristio se upitnik na bazi prilagođenog indeksa inkluzivnosti.

Dimenzije prilagođenog indeksa inkluzivnosti su bile:

- Dimenzija A: Inkluzivne prakse za upis u školu,
- Dimenzija B: Inkluzija unutar škole,
- Dimenzija C: Inkluzivni pristupi nastavi i praksi i
- Dimenzija D: Uključenost zajednice.¹¹

U navedenom projektu je učestvovalo sedam škola iz Bosne i Hercegovine, od ukupno 49 pilot škola iz sedam država regiona. U ovim pilot školama je na početku Projekta provedeno serije istraživanje upotrebom upitnika na bazi prilagođenog indeksa inkluzivnosti. Rezultati istraživanja provedenog u pilot školama iz BiH su pokazali razlike u primjeni inkluzivnih obrazovnih politika. Sve pilot škole su imale procedure za prijavu uznemiravanja (bullyinga), etički kodeks za zaposlenike škole, kao i procedure za saradnju s roditeljima. U šest od sedam škola nastavnici su na početku školske godine kreirali pravila za ponašanje u odjeljenju. Tri od sedam pilot škola nemaju osiguran fizički pristup školskom objektu za učenike sa teškoćama u tjelesnom razvoju, niti imaju angažirane asistente u nastavi. Samo jedna od sedam škola je imala procedure za evaluaciju rada nastavnika od strane učenika. Opći skor indeksa inkluzivnosti za sedam pilot škola iz BiH na početku projekta je bio 3,7 (indeks se kreće od 1 - nije inkluzivno do 5 - veoma inkluzivno)¹². U poređenju sa općim skorom indeksa inkluzivnosti za svih 49 pilot škola u regiji¹³, koji iznosi 3,66, može se konstatirati da je indeks inkluzivnosti pilot škola iz BiH približno isti kao i indeks inkluzivnosti ostalih pilot škola iz regiona, što znači da je nešto iznad prosjeka

¹⁰ Ibid. str. 12.

¹¹ Joint European Union/Council of Europe Project “Regional Support to Inclusive Education“. Carrying out a baseline and final survey in pilot schools through participatory action research. *Cross-beneficiary Report*. Delivered in partnership with LSE Enterprise. Str. 13. Dostupno na web-stranici <http://pjp-eu.coe.int/documents/1473702/2308705/Baseline+survey-Cross-Beneficiary+and+7+Beneficiaries+Reports-final.pdf/02491b98-4f08-48de-b190-6e8387ff333c>, datum posjećivanja: 8. 5. 2015. godine.

¹² Ibid. str.65

¹³ Ibid. str.20

(prosječna vrijednost je 3). Prema tome, može se konstatirati da u pilot školama još uvijek ima prostora za poboljšanje inkluzivnih praksi za upis, inkluziju unutar škole, inkluzivni pristup nastavi i učenju i za uključenost zajednice u rad škola.

Ipak, treba imati u vidu da je ovdje riječ o školama koje su aplicirale za učešće u projektu pod nazivom „Regionalna podrška inkluzivnom obrazovanju u Jugoistočnoj Evropi“ i koje su osmislile projekte za povećanje inkluzivnosti u njihovim školama. Dakle, riječ je o školama koje su i prije početka projekta imale povećanu svijest o važnosti razvoja inkluzivnog obrazovanja i koje su pokazale spremnost za poboljšanje nivoa inkluzivnosti u svojim školama. Stoga, ukoliko bi ovo istraživanje bilo provedeno na slučajnom uzorku škola iz BiH i regiona, indeks inkluzivnosti bi sigurno bio niži, što znači da predstoji još mnogo napora i aktivnosti da bi škole na ovim prostorima postale inkluzivnije.

2. Zakonski okvir za razvoj inkluzivnog osnovnog obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine

Zakonski okvir za razvoj inkluzivnog osnovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini je uspostavljen donošenjem Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini¹⁴.

U članu 4. Okvirnog zakona se navodi:

„Svako dijete ima jednako pravo pristupa i jednake mogućnosti učešća u odgovarajućem obrazovanju, bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi.

Jednak pristup i jednake mogućnosti podrazumijevaju osiguranje jednakih uslova i prilika za sve, za početak i nastavak daljeg obrazovanja.

Odgovarajuće obrazovanje podrazumijeva obrazovanje koje u skladu s utvrđenim standardima osigurava djetetu da na najbolji način razvije svoje urođene i potencijalne umne, fizičke i moralne sposobnosti, na svim nivoima obrazovanja.“

Član 19. Okvirnog zakona propisuje sljedeće:

„Djeca i mladi s posebnim obrazovnim potrebama stižu obrazovanje u redovnim školama i prema programima prilagođenim njihovim individualnim potrebama. Individualni program, prilagođen njihovim mogućnostima i sposobnostima, izradit će se za svakog učenika, uz obavezno određivanje defektološkog i logopedskog statusa.

Djeca i mladi sa ozbiljnim smetnjama i poteškoćama u razvoju mogu se djelimično ili u cjelini obrazovati u specijalnim odgojno-obrazovnim ustanovama, u slučajevima kad je nemoguće pružiti odgovarajuće obrazovanje u redovnim školama.

Kategorije, postupak identifikacije, planiranje i način rada, profil, obuka i profesionalni razvoj stručnog kadra za rad s djecom i mladima s posebnim potrebama i druga pitanja, bliže se uređuju propisima entiteta, kantona i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, u skladu s principima i standardima utvrđenim ovim zakonom.“

Na osnovu Okvirnog zakona, kantoni u Federaciji Bosne i Hercegovine, Republika Srpska i Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine su usvojili i uskladili svoje zakone o osnovnom obrazovanju, što znači da svi zakoni o osnovnom obrazovanju u Bosni i

¹⁴ „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 18/03

Hercegovini sadrže odredbe kojima se propisuje uključivanje djece s posebnim potrebama u redovno osnovno obrazovanje.

U skladu s navedenim, zakonsku osnovu za osiguranje i dalji razvoj inkluzivnog osnovnog obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine čine kantonalni zakoni o osnovnom obrazovanju, kao i odgovarajući podzakonski akti. Bitno je navesti da su pojedini kantoni donijeli podzakonske akte kojima se bliže uređuju uvjeti i načini uključivanja i odgojno-obrazovnog rada sa djecom s posebnim potrebama u redovnim osnovnim školama.

Ispod dajemo tabelarni pregled zakonskih i podzakonskih akata u kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine, kojima se uređuje pristup i učešće djece s posebnim potrebama u redovnom osnovnom obrazovanju.

Tabela 1. Pregled relevantnih zakonskih i podzakonskih akata kojima se uređuje obrazovanje učenika s posebnim potrebama u Federaciji BiH

Red. br.	Kanton	Zakon	Podzakonski akti
1.	Unsko-sanski	Zakon o osnovnom i općem srednjem odgoju i obrazovanju ¹⁵	Pravilnik o odgoju, obrazovanju, praćenju i ocjenjivanju djece sa teškoćama u razvoju ¹⁶
2.	Posavski	Zakon o osnovnom školstvu ¹⁷	Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju ¹⁸
3.	Tuzlanski	Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju ¹⁹	- Pedagoški standardi i opći normativi za osnovni odgoj i obrazovanje ²⁰ - Pravilnik o načinu praćenja i ocjenjivanja učenika u devetogodišnjoj osnovnoj školi ²¹ - <i>Izrađen je i Prijedlog pravilnika o radu inkluzivnih timova u školama (još uvijek nije usvojen)</i>
4.	Zeničko-dobojski	Zakon o osnovnoj školi ²²	-
5.	Bosansko-podrinjski	Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju ²³	Pravilnik o obrazovanju učenika sa poteškoćama u razvoju u osnovnim i srednjim školama ²⁴

¹⁵ „Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona“, broj: 5/04.

¹⁶ „Službeni glasnik Unsko-sanskog kantona“, broj: 4/10.

¹⁷ „Narodne novine Županije Posavske“ broj: 3/04, 4/04, 8/08, 7/12.

¹⁸ „Narodne novine Županije Posavske“ broj: 4/98.

¹⁹ „Službene novine Tuzlanskog kantona“ broj: 6/04, 7/05 i 17/11.

²⁰ „Službene novine Tuzlanskog kantona“ broj: 7/05, 9/05, 1/10, 14/10, 8/12, 11/12 i 8/13.

²¹ „Službene novine Tuzlanskog kantona“ broj: 7/06 i 3/10.

²² „Službene novine Zeničko-dobojskog kantona“ broj: 5/04, 20/07, 9/11 i 4/14.

²³ „Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona Goražde“ broj: 5/04, 6/09 i 1/15.

²⁴ „Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona Goražde“ broj: 12/13.

6.	Srednjobosanski	Zakon o osnovnom školstvu ²⁵	Pravilnik o odgoju i obrazovanju djece s teškoćama u razvoju i s posebnim obrazovnim potrebama u osnovnoj i srednjoj školi ²⁶
7.	Hercegovačko-neretvanski	Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju ²⁷	- Pravilnik o odgoju i obrazovanju djece pripadnika nacionalnih manjina ²⁸ - Pravilnik o odgoju i obrazovanju djece s posebnim potrebama u osnovnim i srednjim školama ²⁹ - Pedagoški standardi i normativi osnovnog školstva Hercegovačko-neretvanskog kantona ³⁰
8.	Zapadnohercegovački	Zakon o osnovnom školstvu ³¹	Pravilnik o odgoju i obrazovanju djece s posebnim potrebama u osnovnim i srednjim školama ³²
9.	Kanton Sarajevo	Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju ³³	Pedagoški standardi i opći normativi za osnovni odgoj i obrazovanje i normativi radnog prostora, opreme, nastavnih sredstava i učila po predmetima za osnovnu školu ³⁴
10.	Kanton 10	Zakon o osnovnom školstvu ³⁵	- Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju ³⁶ - Pravilnik o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju darovitih učenika ³⁷

Vrijedno je istaći da sami zakoni bez odgovarajućih podzakonskih akata koji dodatno uređuju i olakšavaju primjenu odredbi koje se odnose na inkluzivno obrazovanje, nisu dovoljni. Stoga, potrebno je ohrabriti i pružiti podršku svim kantonima da izrade i odgovarajuće podzakonske akte koji će omogućiti dosljednu i efikasnu primjenu zakonskih odredbi, koje se odnose na inkluziju u obrazovanju.

²⁵ Službene novine Srednjobosanskog kantona“ broj 11/01 i 17/04.

²⁶ Službene novine Srednjobosanskog kantona“ broj 13/06.

²⁷ „Službene novine Hercegovačko-neretvanskog kantona“ broj: 5/00, 4/04 i 5/04.

²⁸ „Službene novine Hercegovačko-neretvanskog kantona“ broj: 1/05.

²⁹ Ibid.

³⁰ „Službene novine Hercegovačko-neretvanskog kantona“ broj 4/05.

³¹ „Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke“ broj: 6/04, 8/04, 8/08, 10/08, 14/08, 12/11.

³² „Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke“ broj: 8/06.

³³ „Službene novine Kantona Sarajevo“ broj: 10/06, 21/06, 26/08, 31/11 i 15/13.

³⁴ „Službene novine Kantona Sarajevo“ broj: 16/07 i 27/08.

³⁵ „Narodne novine Hercegbosanske županije“, broj 12/04 i 12/08.

³⁶ „Narodne novine Hercegbosanske županije“, broj 7/05.

³⁷ Ibid.

Prema informacijama prikupljenim od kantonalnih ministarstava obrazovanja, a koje su uvrštene u Tabelu 1, kantoni koji su usvojili posebne pravilnike kojima se bliže uređuje obrazovanje učenika s posebnim potrebama u redovnim osnovnim školama su:

1. Unsko-sanski kanton,
2. Posavski kanton,
3. Bosansko-podrinjski kanton,
4. Srednjobosanski kanton,
5. Hercegovačko-neretvanski kanton,
6. Zapadnohercegovački kanton i
7. Kanton 10.

3. Podaci o broju učenika s posebnim potrebama u redovnim osnovnim školama u Federaciji Bosne i Hercegovine

Analiza stepena inkluzivnosti osnovnog obrazovanja u Federaciji BiH zahtijeva i analizu dostupnih podataka o broju učenika s posebnim potrebama koji pohađaju redovnu nastavu u osnovnim školama u Federaciji BiH. Podatke o broju učenika s posebnim potrebama u redovnom osnovnom obrazovanju smo dobili od kantonalnih ministarstava obrazovanja, kojima smo u dopisu za prikupljanje podataka postavili sljedeće pitanje:

„Molimo vas da navedete broj djece s posebnim potrebama uključene u redovnu nastavu u vašem kantonu?

Navedite podatke, ukoliko su dostupni, o broju uključene djece u redovnu nastavu iz sljedećih grupa:

- djeca s teškoćama u razvoju,
- Romi i pripadnici drugih nacionalnih manjina,
- djeca povratnika,
- djeca iz ruralnih sredina (korisnici naknade za prijevoz),
- djeca iz porodica sa niskim socio-ekonomskim statusom (npr. korisnici socijalne pomoći),
- djeca bez jednog ili oba roditelja.“

Budući da sva kantonalna ministarstva nisu dostavila podatke o broju djece uključene u redovnu nastavu iz svih navedenih grupa, podatke o broju djece s posebnim potrebama ćemo razmatrati po kantonima, a na kraju poglavlja bit će dat i tabelarni pregled broja učenika s posebnim potrebama u redovnom osnovnom obrazovanju u Federaciji BiH.

Unsko-sanski kanton (USK)

Prema podacima Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Unsko-sanskog kantona, broj djece s posebnim potrebama koja se obrazuju u redovnim osnovnim školama je:

- djeca s teškoćama u razvoju: 625,
- djeca romskog porijekla: 80,
- djeca iz ruralnih sredina, odnosno djeca koja koriste naknadu za prijevoz: 3.147,
- djeca iz porodica sa niskim socioekonomskim statusom (na evidenciji Centra za socijalni rad): 822,
- djeca bez jednog ili oba roditelja: 936.

Podaci o broju djece povratnika i broju djece pripadnika drugih nacionalnih manjina nisu dostupni.

Što se tiče podatka o broju djece s teškoćama u razvoju, ovaj broj se odnosi samo na učenike koji su procijenjeni i kojima je izdat nalaz i mišljenje o statusu i sposobnostima od strane kantonalne Komisije za evidentiranje i razvrstavanje djece i omladine sa teškoćama u razvoju. Procjena resornog ministarstva je da je stvarni broj učenika s teškoćama u razvoju dva do dva i po puta veći, ali da svi učenici nisu evidentirani zbog činjenice da nastavno osoblje nije dovoljno osposobljeno, niti subjektivno spremno da evidentira i daje vlastitu ocjenu o postojanju teškoća u razvoju kod određenih učenika.

Za podatak o broj djece iz ruralnih sredina potrebno je naglasiti da su u Unsko-sanskom kantonu, učenici koji koriste naknadu za prijevoz, u skladu sa zakonskim odredbama, učenici čije mjesto stanovanja je pet kilometara i više udaljeno od škole.

Posavski kanton (PK)

Na osnovu podataka dostavljenih iz Ministarstva prosvjete, znanosti, kulture i športa Posavskog kantona, ispod dajemo pregled broja učenika s posebnim potrebama u redovnim osnovnim školama:

- djeca s teškoćama u razvoju: 51,
- Romi i pripadnici drugih nacionalnih manjina: 4,
- djeca iz ruralnih sredina (korisnici naknade za prijevoz): 380,
- djeca iz porodica sa niskim socioekonomskim statusom: 82,
- djeca bez jednog ili oba roditelja: 18.

Ministarstvo je navelo da ne raspolaže s podacima o djeci povratnika.

Potrebno je navesti da se broj djece s teškoćama u razvoju evidentira na osnovu procjena učeničkih sposobnosti i mogućnosti koje vrše učitelj, defektolog i pedagog u školi. U Posavskom kantonu nije oformljena Komisija za kategorizaciju.

Kod podatka o broju djece iz ruralnih sredina koji imaju pravo na besplatan prijevoz, treba naglasiti da se taj broj odnosi na učenike koji stanuju na udaljenosti od škole većoj od četiri kilometra.

Tuzlanski kanton (TK)

Podatke o broju učenika s posebnim potrebama u redovnoj nastavi u osnovnim školama Tuzlanskog kantona smo dobili od Pedagoškog zavoda Tuzlanskog kantona, i to podatke o broju učenika s teškoćama u razvoju.³⁸ Podaci o broju učenika s teškoćama u razvoju, prema vrsti oštećenja su:

Vrsta oštećenja	Broj učenika
Intelektualna oštećenja	63
Hronična oboljenja	7
Tjelesna oštećenja	65
Oštećenje vida	12
Oštećenje sluha	17
Poremećaji u govoru, glasu i jeziku	25
Poremećaji u ponašanju	17
Kombinovana oštećenja	100
UKUPNO:	306

Potrebno je naglasiti da se ovdje radi samo o učenicima koji su prošli procjenu i koji su razvrstani od strane Prvostepene stručne komisije prema Pravilniku o procjeni sposobnosti djece i mladih sa posebnim potrebama, u školskoj 2014/15. godini.

Zeničko-dobojski kanton (ZDK)

Prema podacima Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona, broj učenika s posebnim potrebama u redovnim osnovnim školama je:

- djeca s teškoćama u razvoju: 379,
- djeca Romi: 310,
- djeca bez jednog ili oba roditelja: 717.

Kod podatka o broju učenika s teškoćama u razvoju, potrebno je navesti da je od 379 učenika, 165 je kategorisanih učenika sa Rješenjem o kategorizaciji i razvrstavanju, dok je 214 učenika evidentirano kao djeca s teškoćama u razvoju na osnovu medicinske dokumentacije. Za grupu djece koja su evidentirana na osnovu medicinske dokumentacije je navedeno da roditelji učenika nisu bili saglasni za obavljanje kategorizacije.

Resorno ministarstvo nije raspolagalo sa podacima, odnosno nije dostavilo podatke, o broju djece pripadnika drugih nacionalnih manjina, djece povratnika, djece iz ruralnih sredina i djece iz porodica sa niskim socio-ekonomskim statusom.

---

³⁸ U odgovoru Pedagoškog zavoda Tuzlanskog kantona korišten je termin „djeca s teškoćama/preprekama u učenju i uključivanju“.

Bosansko-podrinjski kanton (BPK)

Prema podacima Pedagoškog zavoda Bosansko-podrinjskog kantona Goražde, broj učenika s posebnim potrebama po grupama je:

- djeca s teškoćama u razvoju: 111,
- Romi i pripadnici drugih nacionalnih manjina: 9,
- djeca povratnika: 130,
- djeca iz ruralnih sredina: 93,
- djeca iz porodica sa niskim socio-ekonomskim statusom: 238,
- djeca bez jednog ili oba roditelja: 49.

Srednjobosanski kanton (SBK)

Podatke o broju učenika s posebnim potrebama u Srednjobosanskom kantonu smo dobili od Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta i to za dvije grupe: djecu s teškoćama u razvoju i djecu romske nacionalnosti.

Ispod dajemo tabelu sa podacima o broju djece s teškoćama u razvoju uključene u redovnu nastavu, prema vrsti teškoće:

Vrsta teškoće	Broj učenika
Problemi u učenju	136
Smetnje vida	37
Smetnje sluha	2
Mentalna teškoća	98
Problem govora	157
Tjelesna invalidnost	7
Autizam	1
Hiperaktivnost	1
Kombinovane smetnje	46
Problem ponašanja	15
Epilepsija	2
Down sindrom	1
UKUPNO:	503

Broj djece romske nacionalnosti u redovnoj nastavi u osnovnim školama je 219.

Hercegovačko-neretvanski (HNK)

Prema podacima Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Hercegovačko-neretvanskog kantona, a koji se temelje na godišnjim planovima i programima rada osnovnih škola, broj učenika s posebnim potrebama po grupama je sljedeći:

- djeca s teškoćama u razvoju: 186;
- Romi: 102;
- pripadnici drugih nacionalnih manjina: 60;

- djeca povratnika: 1.159;
- djeca iz ruralnih sredina (korisnici naknade za prijevoz): 4.986;³⁹
- djeca iz porodica sa niskim socio-ekonomskim statusom: 986;
- djeca bez jednog ili oba roditelja: 308;
- djeca s poremećajima u ponašanju u spektru dužeg izostajanja s nastave: 12.

Ispod prikazujemo tabelu sa podacima o broju djece s teškoćama u razvoju koja su uključena u redovnu nastavu prema vrsti teškoće:

Vrsta teškoće	Broj učenika
Djeca s tjelesnim invaliditetom, praćeno s teškoćama govora i usporenim kognitivnim razvojem	4
Djeca bez ostatka vida/sljepoća	1
Slabovidna djeca	12
Djeca sa oštećenjem sluha	1
Hronično oboljela djeca	12
Djeca s elementima autizma	8
Djeca s govornom disfazijom	4
Djeca s intelektualnim teškoćama	24
Kombinovane teškoće	120
UKUPNO:	186

Zapadnohercegovački (ZHK)

Prema podacima Ministarstva obrazovanja, znanosti, kulture i športa Zapadnohercegovačkog kantona, broj djece s teškoćama u razvoju uključene u redovnu nastavu je 30.

Pored navedenog broja, 22 djece s teškoćama u razvoju je uključeno u specijalna odjeljenja u sastavu redovnih škola, ali budući da inkluzija podrazumijeva uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovnu nastavu, za ovu informaciju je relevantan samo prvi podatak o broju djece uključene u redovnu nastavu.

Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa Zapadnohercegovačkog kantona je navelo da ne raspolaže s podacima o broju učenika u redovnoj nastavi iz sljedećih grupa: Romi i pripadnici drugih nacionalnih manjina, djeca povratnika, djeca iz ruralnih sredina, djeca iz porodica sa niskim socio-ekonomskim statusom, djeca bez jednog ili oba roditelja.

³⁹ Potrebno je skrenuti pažnju da se u Gradu Mostaru naknada za prijevoz osigurava svoj djeci koja žive na udaljenosti većoj od 1 km od škole, što znači da je broj djece koja koriste naknadu za prijevoz znatno veći od broja djece koja žive u ruralnim sredinama.

Kanton Sarajevo (KS)

Podatke o broju djece s posebnim potrebama uključene u redovnu nastavu u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo smo dobili od Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, tj. podatke za dvije grupe djece s posebnim potrebama: djecu s teškoćama u razvoju i djecu romske nacionalnosti. Za ostale grupe djece (npr. djeca iz ruralnih sredina, djeca bez jednog ili oba roditelja ...) nismo dobili podatke.

Ispod dajemo tabelu sa podacima o broju djece s teškoćama u razvoju uključene u redovnu nastavu, prema vrsti teškoće:

Vrsta teškoće	Broj učenika
Intelektualne teškoće	271
Govorno-jezičke smetnje	685
Hronične bolesti i tjelesna oštećenja	287
Oštećenja vida	127
Oštećenja sluha	36
Ponašajni problemi	254
Kombinovane smetnje	293
UKUPNO:	1.953

Od 1.953 učenika koji su evidentirani kao učenici s teškoćama u razvoju, njih 769 imaju dokumentaciju o teškoći koju posjeduju, dok su ostali učenici prepoznati od strane stručne službe škole.

Za učenike s teškoćama u razvoju koja ne posjeduju dokumentaciju, nastavnici i stručne službe su prinuđene da organiziraju nastavu prema vlastitoj savjesti. Najčešći razlog zašto učenici s teškoćama u razvoju nisu opservirani od strane stručnjaka jeste izbjegavanje roditelja da se utvrdi prisustvo bilo koje teškoće kod njihove djece.

Također, primjetno je da 35,07% djece posjeduje govorno-jezičke teškoće, koje se inače koriguju u predškolskom uzrastu jer je u tom uzrastu njihova korekcija najlakša. Korigovanje govorno-jezičkih teškoća u predškolskom periodu predstavlja i preventivno djelovanje, jer učenici čije govorno-jezičke teškoće nisu korigovane blagovremeno u školi mogu imati i druge teškoće koje se javljaju kao rezultat osjećaja neuspjeha koji se može javiti uslijed prisutnih govorno-jezičkih teškoća.

Broj djece romske nacionalnosti koja pohađaju redovnu nastavu u osnovnim školama je 164.

Kanton 10 (K10)

Ministarstvo znanosti, prosvjete, kulture i športa Kantona 10 nije dostavilo tražene podatke o broju djece s posebnim potrebama uključene u redovnu nastavu.

Tabela 2. Presjek stanja u Federaciji BiH kada je u pitanju broj učenika s posebnim potrebama koji pohađaju redovnu nastavu u osnovnim školama

Red. br.	Kantoni u FBiH	Broj djece s teškoćama u razvoju	Broj Roma i pripadnika drugih nacionalnih manjina	Broj djece povratnika	Broj djece iz ruralnih/udaljenijih sredina	Broj djece iz porodica sa niskim socio-ekonomskim statusom	Broj djece bez jednog ili oba roditelja
1.	USK	625	80 (Romi)	-	3147	822	936
2.	PK	51	4	-	380	82	18
3.	TK	306	-	-	-	-	-
4.	ZDK	379	310 (Romi)	-	-	-	717
5.	BPK	111	9	130	93	238	49
6.	SBK	503	219 (Romi)	-	-	-	-
7.	HNK	186	162	1159	4986	986	308
8.	ZHK	30	-	-	-	-	-
9.	KS	1953	178 (Romi)	-	-	-	-
10.	K10	-	-	-	-	-	-

Iz naprijed prezentiranih podataka i informacija može se zaključiti da se način evidentiranja učenika s teškoćama u razvoju i drugih grupa djece s posebnim potrebama razlikuje od kantona do kantona. Također se razlikuju i podjele prema vrsti teškoće unutar grupe djece s teškoćama u razvoju za koje se u pojedinim kantonima prikupljaju podaci (npr. u TK, KS i SBK nisu isti nazivi za vrste teškoća u razvoju za koje se vodi evidencija). S obzirom na razlike u metodologiji evidentiranja djece s posebnim potrebama i prikupljanja podataka o njima postavlja se pitanje u kojoj mjeri su podaci uporedivi među kantonima i da li je uopće metodološki ispravno sabirati podatke za sve kantone kako bi se dobio podatak za cijelu Federaciju BiH. U skladu s navedenim, u narednom periodu bit će neophodno usaglasiti metodologiju evidentiranja učenika s teškoćama u razvoju među kantonima. S druge strane, postavlja se pitanje o stvarnom broju učenika s teškoćama u razvoju u Federaciji BiH s obzirom na činjenicu da većina kantona evidentira samo učenike čije sposobnosti su procijenjene od strane stručnih komisija, te učenike koji posjeduju medicinsku dokumentaciju o teškoći koju imaju. Prema tome, veliki dio učenika s teškoćama u razvoju nije uopće evidentiran, pa se postavlja pitanje koliko je odgojno-obrazovni rad s učenicima koji imaju teškoće u razvoju koje nisu procijenjene niti evidentirane prilagođen njihovim potrebama i mogućnostima.

4. Vrsta podrške koju dobijaju nastavnici u redovnim osnovnim školama

Kako bismo utvrdili koju vrstu podrške imaju nastavnici u redovnim osnovnim školama u planiranju i provođenju inkluzivnog odgoja i obrazovanja, u dopisu koji smo uputili kantonalnim ministarstvima obrazovanja i pedagoškim zavodima, postavili smo i sljedeća pitanja:

- Da li je u vašem kantonu oformljen mobilni stručni tim ili druga vrsta stručnog tima za podršku inkluzivnom obrazovanju?
- Postoji li mogućnost angažovanja asistenata u nastavi i personalnih asistenata u redovnim osnovnim školama u vašem kantonu, i ako postoji na koji način je njihov angažman zakonom regulisan, te na koji način se finansira?
- Da li se organizuju seminari, predavanja i/ili praktične obuke za nastavnike i stručne saradnike u školama na temu uključivanja i odgojno-obrazovnog rada sa djecom s posebnim potrebama?
- Da li je nastavnicima i stručnim saradnicima dostupna neka druga vrsta podrške u realizaciji inkluzivnog obrazovanja pored naprijed navedenih?

Na osnovu pristiglih odgovora na naš dopis, ispod dajemo pregled dostupnih informacija po kantonima.

Unsko-sanski kanton (USK)

Mobilni stručni timovi

U toku je izrada „Strategije za uključivanje djece s poteškoćama u razvoju u obrazovanje sa sedmogodišnjim planom implementacije u Unsko-sanskom kantonu“, kojom se predviđa formiranje pet mobilnih stručnih timova za podršku inkluzivnom obrazovanju u ovom kantonu.

Radi pružanja podrške nastavnicima u realizaciji inkluzivnog obrazovanja u prethodnom periodu je bilo zaposleno 14 defektologa različitih usmjerenja u Unsko-sanskom kantonu, ali taj broj nije bio dovoljan za pružanje funkcionalne podrške niti multidisciplinarnog pristupa inkluzivnom obrazovanju zbog čega će se u narednom periodu raditi na uspostavljanju mobilnih stručnih timova.

Asistenti u nastavi

Od školske 2010/11. godine na području Unsko-sanskog kantona se svake školske godine angažuje oko 20 asistenata u nastavi, čiji rad je predviđen i propisan važećim Pedagoškim standardima i normativima za osnovno obrazovanje USK. Asistenti se angažuju na određeno vrijeme, finansirani su iz budžetskih sredstava, a u pripremi je novi pravilnik o angažmanu i radu asistenata u nastavi.

Stručno usavršavanje nastavnika iz oblasti inkluzije u obrazovanju

Stručno usavršavanje nastavnika iz oblasti inkluzije u obrazovanju provodi Pedagoški zavod USK. Program obuke čija realizacija je u toku dio je projekta „Jačanje

socijalnog uključivanja djece s poteškoćama u razvoju u Unsko-sanskom kantonu“, a koji Ministarstvo obrazovanja provodi zajedno sa organizacijom „Save the Children“. Ovaj program predviđa petodnevnu obuku za certificiranog asistenta u nastavi za 620 zainteresiranih prosvjetnih radnika u Unsko-sanskom kantonu. Namjera je da se obukom za certificirane asistente ponudi mogućnost prosvjetnim radnicima, koji su već u odgojno-obrazovnom procesu, ali koji su u riziku od gubitka radne norme, a dugoročno i radnog mjesta, da budu angažovani kao asistenti u nastavi.

Druga vrsta podrške koja je dostupna u realizaciji inkluzivnog odgoja i obrazovanja

U Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta USK radi savjetnik za inkluzivno obrazovanje koji je po zanimanju defektolog-oligofrenolog, a koji pruža savjetodavnu pomoć i podršku stručnim saradnicima u školama vezano pitanja koja se odnose na odgojno-obrazovni rad sa djecom s posebnim potrebama.

Posavski kanton (PK)

Mobilni stručni timovi i asistenti u nastavi

Nastavnicima u osnovnim školama Posavskog kantona nije dostupna podrška mobilnog stručnog tima, niti su angažovani asistenti u nastavi.

Stručno usavršavanje nastavnika iz oblasti inkluzije u obrazovanju

Organiziraju se seminari, predavanja i obuke za nastavnike i stručne saradnike na različite teme vezane za odgojno-obrazovni rad sa djecom s posebnim potrebama, ali je potrebno da to bude mnogo češće i da obuka obuhvati sve nastavnike bez obzira da li u odjeljenju imaju djecu s teškoćama u razvoju.

Tuzlanski kanton (TK)

Mobilni stručni timovi

U TK nije formiran mobilni stručni tim. Ipak, nastavnicima u Tuzlanskom kantonu je dostupna savjetodavna stručna podrška Odjela za dokumentaciju i edukativnu inovaciju Zavoda za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla, te Pedagoškog zavoda Tuzlanskog kantona.

Asistenti u nastavi

U TK još uvijek nije prisutna praksa angažiranja asistenata u nastavi, ali je Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona iznio prijedlog o mogućim rješenjima za angažman asistenata u nastavi u narednom periodu. Naime, predlaže se obuka nastavnika razredne i predmetne nastave, koji posjeduju relevantno iskustvo u odgojno-obrazovnom procesu, iz oblasti rada s učenicima s teškoćama u razvoju. Ovi prosvjetni radnici mogu postati vrijedan resurs u realizaciji inkluzivne nastave u vidu asistenata u nastavi ukoliko zbog trenda smanjenja broja učenika u školama postanu

tehnološki višak. Pri tome, pitanja načina rada asistenata u nastavi, pripreme za nastavu i načina asistiranja nastavniku, nosiocu nastavnog procesa, je potrebno regulisati posebnim pravilnikom ili drugim podzakonskim aktom.

Stručno usavršavanje nastavnika iz oblasti inkluzije u obrazovanju

Različite vrste stručnog usavršavanja za prosvjetne radnike u oblasti inkluzivnog obrazovanja organizira Pedagoški zavod Tuzlanskog kantona u saradnji sa nevladinim organizacijama, kao i Odjel za dokumentaciju i edukativnu inovaciju pri Zavodu za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama u psihičkom i tjelesnom razvoju Tuzla.

Obuke za unapređenje kompetencija nastavnika za organizaciju i provođenje inkluzivnog obrazovanja su vršile i druge domaće i strane nevladine organizacije, među kojima se po značaju i broju uključenih nastavnika izdvajaju obuke koje je organizovalo Društvo ujedinjenih građanskih inicijativa „DUGA“ Sarajevo i međunarodna organizacija „Save the Children“.

Zeničko-dobojski kanton (ZDK)

Mobilni stručni timovi

Nije oformljen stručni mobilni tim na nivou Kantona, ali u sklopu škola postoje školski timovi za inkluzivno obrazovanje koji rade na izradi prilagođenih odgojno-obrazovnih programa. U školama su, također, uspostavljeni školski razvojni timovi, formirani u skladu s metodologijom Indeksa inkluzivnosti, a njihov zadatak je da planiraju razvoj svoje škole u skladu s inkluzivnim vrijednostima.

Asistenti u nastavi

Ne postoji podzakonski akt (Pravilnik), koji predviđa mogućnost angažiranja asistenata u nastavi.

Stručno usavršavanje nastavnika iz oblasti inkluzije u obrazovanju

Pedagoški zavod Zenica od 2005. godine redovno i kontinuirano organizira različite vrste stručnog usavršavanja za nastavnike, stručne saradnike i menadžment škola iz oblasti inkluzivnog obrazovanja. Ovi programi stručnog usavršavanja realizuju se uz podršku i saradnju sa ovlaštenim međunarodnim i domaćim nevladinim organizacijama i obrazovnim institucijama (EDUCAID, NVO DUGA, Save the Children, Misija OSCE-a u BiH).

Pored obuka iz uže stručnih tema koje se odnose na rad sa djecom s teškoćama u razvoju programi obuke su se odnosili i na sljedeće teme:

- Primjena metodologije Indeksa inkluzivnosti,
- Obrazovanje za društvenu pravdu,
- Socijalna kohezija,
- Izrada trogodišnjih inkluzivnih razvojnih planova škole.

Druga vrsta podrške koja je dostupna u realizaciji inkluzivnog odgoja i obrazovanja

Pored različitih oblika stručnog usavršavanja, nastavnicima je dostupan i časopis za nastavnu teoriju i praksu „Didaktički putokazi“, čiji osnivači su Pedagoški zavod Zenica i Pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici.

Bosansko-podrinjski kanton (BPK)

Mobilni stručni timovi

U BPK nije uspostavljen mobilni stručni tim, ali je Pravilnikom o obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju BPK propisana obaveza da svaka osnovna i srednja škola formira stručni tim za ocjenu sposobnosti učenika koji čine: pedagog, defektolog, socijalni radnik, nastavnik i roditelj.

Asistenti u nastavi

Pedagoškim standardima i normativima za osnovno obrazovanje BPK i Pravilnikom o obrazovanju učenika s poteškoćama u razvoju u osnovnim i srednjim školama BPK je regulisano pitanje angažovanja asistenata u nastavi, ali asistenti u nastavi još uvijek nisu angažovani u školama.

Stručno usavršavanje nastavnika iz oblasti inkluzije u obrazovanju

Pedagoški zavod BPK je u proteklom periodu organizirao obuke za sve prosvjetne radnike u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama u BPK (ukupno njih 450) na temu inkluzije i odgojno-obrazovnog rada sa djecom s posebnim potrebama.

Druga vrsta podrške koja je dostupna u realizaciji inkluzivnog odgoja i obrazovanja

Ministarstvo obrazovanja i Pedagoški zavod BPK stoje na raspolaganju nastavnicima i stručnim saradnicima ukoliko se ukaže potreba za bilo kojim vidom podrške, a neke škole, u skladu s Pedagoškim standardima i normativima imaju zaposlene defektologe koji su uključeni u redovan nastavni proces.

Srednjobosanski kanton (SBK)

Mobilni stručni timovi

U Srednjobosanskom kantonu nije oformljen mobilni stručni tim, ali je predviđeno formiranje stručnih timova pri svakoj školi koji u svom sastavu imaju: nastavnika, pedagoga-psihologa, nastavnika tjelesnog i zdravstvenog odgoja, djetetove roditelje, defektologa-logopeda. Ovaj tim radi u skladu s ljekarskim nalazom i rješenjem o stepenu i vrsti teškoće.

Asistenti u nastavi

Predviđena je mogućnost angažovanja asistenata u nastavi, kao i volontera iz oblasti socijalne pedagogije i sl. profila. U realiziranje programskih sadržaja uključeni su i defektolozi različitih usmjerenja.

Hercegovačko-neretvanski (HNK)

Mobilni stručni timovi

Formiranje mobilnog tima Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta je u toku. Poseban izazov predstavlja činjenica da nedostaju stručni kadrovi (logopedi i edukatori-rehabilitatori) koji bi bili angažovani u mobilnom timu. Na osnovu iskazanih potreba, procjena Ministarstva obrazovanja HNK je da je potrebno angažirati najmanje šest logopeda i šest edukatora-rehabilitatora, kako bi podrška nastavnicima zadovoljila minimum kvalitete.

Asistenti u nastavi

Pravilnikom o odgoju i obrazovanju djece s posebnim potrebama u osnovnim i srednjim školama HNK definisano je angažovanje asistenata u nastavi na način da bi vlade, u saradnji s pedagoškim zavodima, trebale planirati projekte angažovanja asistenata u inkluzivnim odjeljenjima. U praksi takvih primjera nema, iako sve veći broj roditelja i škola iskazuje potrebe za osiguranjem asistencije u nastavi. Određen broj škola ulogu asistenata u nastavi dodjeljuje nastavnicima i stručnim saradnicima koji su pripravnici.

Stručno usavršavanje nastavnika iz oblasti inkluzije u obrazovanju

U HNK seminare, predavanja i/ili praktične obuke za nastavnike i stručne saradnike organizuju Pedagoški zavod Mostar i Zavod za školstvo Mostar. U toku školske 2014/15. godine NVO „DUGA“ je organizovala obuku za prosvjetne radnike. Postoje izražene potrebe za ovim vidovima stručnog usavršavanja nastavnika. Pedagoški zavod Mostar je u procesu izrade Kataloga za stručno usavršavanje nastavnika, koji će sadržati i teme vezane za inkluziju.

Druga vrsta podrške koja je dostupna u realizaciji inkluzivnog odgoja i obrazovanja

Pedagoški zavod Mostar i Zavod za školstvo Mostar pružaju i savjetodavnu pomoć nastavnicima koji se obrate za pomoć, a podršku školama pruža Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK.

Zapadnohercegovački (ZHK)

Mobilni stručni timovi i asistenti u nastavi

U Zapadnohercegovačkom kantonu nije osnovan stručni tim za podršku inkluzivnom obrazovanju, a nije definisan ni status asistenata u nastavi.

Stručno usavršavanje nastavnika iz oblasti inkluzije u obrazovanju i druga vrsta podrške inkluzivnom obrazovanju

U ovom kantonu se organizuju seminari za nastavnike i stručne saradnike na temu inkluzivnog obrazovanja, a prema informacijama iz Ministarstva obrazovanja, znanosti, kulture i športa ZHK dostupna je i druga vrsta podrške u realizaciji inkluzivnog obrazovanja.

Kanton Sarajevo (KS)

Mobilni stručni timovi

U Kantonu Sarajevo je оформljen stručni tim za podršku inkluzivnom obrazovanju pri Centru „Vladimir Nazor“.

Asistenti u nastavi

Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju KS predviđeno je angažovanje asistenata u nastavi. Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS u osnovnim školama angažuje asistente u nastavi u saradnji sa Udruženjem „Dajte nam šansu“, na osnovu potpisanog Memoranduma o saradnji između Ministarstva i navedenog udruženja.

Stručno usavršavanje nastavnika iz oblasti inkluzije u obrazovanju

Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS u saradnji sa udruženjima „DUGA“, „Udruženjem učitelja Kantona Sarajevo“ i „Život sa Down sindromom“ organizuje seminare, predavanja i praktičnu obuku nastavnika, stručnih saradnika i direktora škola, na temu uključivanja i odgojno-obrazovnog rada sa djecom s posebnim potrebama.

Druga vrsta podrške koja je dostupna u realizaciji inkluzivnog odgoja i obrazovanja

Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS, u skladu sa svojim kapacitetima, pruža stručnu podršku prosvjetnim radnicima i roditeljima.

Kanton 10 (K10)

Mobilni stručni timovi

U Pravilniku o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju Kantona 10 predviđeno je da se formira stručni tim u svakoj redovnoj

osnovnoj školi, a njegov sastav čine: pedagog/psiholog ili pedagog, psiholog, defektolog, logoped i nastavnik. Roditelj prisustvuje radu stručnoga tima.

Asistenti u nastavi

Pravilnikom o osnovnoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju K10 nije planirano angažovanje asistenata u nastavi, a informaciju o tome da li se asistenti u nastavi angažuju u praksi nije nam dostavilo resorno kantonalno ministarstvo.

Ispod dajemo tabelarni prikaz o vrstama podrške koju dobijaju nastavnici u redovnim osnovnim škola u Federaciji BiH u realizaciji inkluzivnog obrazovanja, a prema informacijama prikupljenim od kantonalnih ministarstava obrazovanja i pedagoških zavoda:

Tabela 3. Vrste podrške koju dobijaju nastavnici u planiranju i realizaciji inkluzivnog odgoja i obrazovanja

Red. br.	Kantoni u FBiH	Mobilni stručni timovi	Školski timovi za inkluzivno obrazovanje	Asistenti u nastavi	Stručno usavršavanje	Druga vrsta podrške
1.	USK	NE	NE	DA ⁴⁰	DA	DA
2.	PK	NE	NE	NE	DA	nije navedeno
3.	TK	NE	NE	NE	DA	nije navedeno
4.	ZDK	NE	DA	NE	DA	DA
5.	BPK	NE	DA	NE	DA	DA
6.	SBK	NE	DA ⁴¹	NE	nije navedeno	DA
7.	HNK	NE (ali je u toku)	NE	NE	DA	DA
8.	ZHK	NE	NE	NE	DA	DA
9.	KS	DA	NE	DA ⁴²	DA	DA
10.	K10	-	DA ⁴³	-	-	-
	Ukupno:	1 kanton	4 kantona	2 kantona	8 kantona	7 kantona

⁴⁰ Svake godne se angažuje 20 asistenata, mada su iskazane potrebe veće.

⁴¹ Predviđeno je zakonskom regulativom, ali nemamo informaciju da li su uspostavljeni.

⁴² Određen broj se angažuje.

⁴³ Predviđeno je pravilnikom

Stoga, na osnovu odgovora kantonalnih ministarstava obrazovanja i pedagoških zavoda, može se zaključiti da je mobilni stručni tim osnovan i da funkcioniše u jednom kantonu, da je u četiri kantona zakonskim propisima utvrđeno da se formiraju školski timovi za inkluzivno obrazovanje u svakoj školi, da u dva kantona imamo angažovan određen broj asistenata u nastavi, da je osam kantona navelo da se organizuju različite vrste stručnih usavršavanja za nastavnike u oblasti inkluzivnog obrazovanja, a sedam kantona je navelo da se nastavnicima pruža i druga vrsta podrške.

5. Drugi faktori koji utiču na inkluzivnost osnovnih škola u FBiH

U poglavlju 4 smo razmatrali koju vrstu podrške dobijaju nastavnici u organizaciji i realizaciji odgojno-obrazovnog rada sa učenicima sa posebnim potrebama.

Međutim, zanimljivo je dati osvrt i na druge faktore koji utiču na inkluzivnost samih škola, a mi smo ovdje izdvojili sljedeće faktore: postojanje građevinsko-arhitektonskih barijera u školama, uključenost roditelja učenika s posebnim potrebama u planiranje i odgojno-obrazovni rad osnovnih škola i podrška drugih relevantnih službi i ustanova u zajednici u radu osnovne škole.

Unsko-sanski kanton (USK)

Građevinsko-arhitektonske barijere

Prema informacijama Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta USK, od 49 osnovnih škola u Unsko-sanskom kantonu njih 82% ima otklonjene arhitektonske barijere na ulazu u školsku zgradu. U okviru projekta „Jačanje socijalnog uključivanja djece s poteškoćama u razvoju u Unsko-sanskom kantonu“, planirana je adaptacija po jednog toaleta u 11 osnovnih škola za potrebe učenika i osoba koji se kreću uz pomoć invalidskih kolica.

Uključenost roditelja učenika s posebnim potrebama u rad škole

Većina roditelja su se pokazali kao kooperativni i spremni na saradnju i učešće u radu škole, ali ima određen broj roditelja koji negiraju teškoće koje dijete ima i teško uspostavljaju saradnju sa školom. Roditelji koji pokazuju spremnost na saradnju učestvuju u izradi individualnih prilagođenih programa, redovno se konsultuju i razmjenjuju informacije sa nastavnicima, stručnim saradnicima i asistentom, ukoliko ga dijete ima.

Podrška službi i ustanova u zajednici u radu škole

Centri za mentalno zdravlje koji djeluju pri domovima zdravlja u USK, imaju zaposlene psihologe, socijalne radnike, a negdje i logopede, koji daju doprinos u ranoj dijagnostici i blagovremenom tretmanu djece s teškoćama u razvoju. Sektori obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite su potpisali Protokol o saradnji u oblasti

unapređenja ranog rasta i razvoja u Unsko-sanskom kantonu, čime se stvorila osnova za bolje uvezivanje ovih sektora i efikasniji rad na blagovremenom prepoznavanju i adekvatnoj intervenciji kod identificiranih teškoća u razvoju, što se naknadno pozitivno odražava i na upis i podršku djetetu s određenom teškoćom u osnovnom obrazovanju.

Ovo su, dakle, primjeri saradnje različitih službi u zajednici na ranom otkrivanju i blagovremenom tretmanu teškoća u razvoju, ali u odgovoru resornog ministarstva nije navedeno na koji način službe u zajednici pružaju podršku radu škole s aspekta unapređenja inkluzivnosti osnovnog obrazovanja.

Posavski kanton (PK)

Građevinsko-arhitektonske barijere

Prema informacijama resornog ministarstva u PK, škole uglavnom nisu građevinsko-arhitektonski prilagođene za nesmetan pristup i kretanje učenika s teškoćama u tjelesnom razvoju.

Uključenost roditelja učenika s posebnim potrebama u rad škole

Roditelji su uglavnom upućeni od strane nastavnika i stručnih saradnika u plan i program rada škole, kao i u posebno prilagođene planove i programe za djecu s posebnim potrebama.

Podrška službi i ustanova u zajednici u radu škole

Podrška službi i ustanova u zajednici u radu škole postoji, ali njihov rad nije dovoljno uvezan. Škole najčešće moraju ulagati dodatne napore kako bi se ostvarila učinkovita saradnja s drugim institucijama u realizaciji inkluzivnog obrazovanja.

Tuzlanski kanton (TK)

Građevinsko-arhitektonske barijere

Prema informacijama s kojima raspolaže Pedagoški zavod TK, sve osnovne i srednje škole u Tuzlanskom kantonu su otklonile arhitektonske barijere kada je u pitanju ulaz u školu. Međutim, još uvijek veliki problem predstavljaju arhitektonske barijere unutar školskih objekata (stepenište, nedostatak liftova, pristup toaletima, opremljenost škole adekvatnim nastavnim sredstvima).

Uključenost roditelja učenika s posebnim potrebama u rad škole

Prema informacijama Pedagoškog zavoda TK, još uvijek u praksi ima slučajeva da roditelji izbjegavaju saradnju sa školom kao posljedica „tabua“ ukorijenjenih u kulturi i stavova „da se o takvim vrstama teškoća ne priča“ što sužava prostor profesionalnog djelovanja i adekvatne pomoći učenicima u obrazovnom sistemu.

Podrška službi i ustanova u zajednici u radu škole

Sektor zdravstva i zdravstvene ustanove u zajednici do sada nisu pokazivale dovoljan stepen saradnje sa školama i obrazovnim sektorom općenito, kada je u pitanju inkluzija u obrazovanju. Sektor socijalne zaštite je, s druge strane, pokazivao spremnost za pružanje podrške sektoru obrazovanja u organizaciji inkluzivnog obrazovanja, ali se u praksi pokazalo da centri za socijalni rad nemaju dovoljne kadrovske resurse za pružanje adekvatne podrške radu škola.

Zeničko-dobojski kanton (ZDK)

Građevinsko-arhitektonske barijere

Prema informacijama Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport ZDK, ovo ministarstvo iz kapitalnih ulaganja kontinuirano izdvaja finansijska sredstva za uklanjanje arhitektonskih barijera u školama. Uz pomoć ovih sredstava i sredstava nevladinih organizacija, pojedine škole su uspjele napraviti prilazne rampe i liftove koji omogućuju nesmetano kretanje učenicima s teškoćama u tjelesnom razvoju.

Uključenost roditelja učenika s posebnim potrebama u rad škole

Roditelji učenika s teškoćama u razvoju uključeni su u sve etape izrade prilagođenih odgojno-obrazovnih programa i pružaju aktivnu podršku radu školskih timova za inkluzivno obrazovanje.

Podrška službi i ustanova u zajednici u radu škole

Škole imaju podršku domova zdravlja, centara za socijalni rad i drugih ustanova u inkluzivnom obrazovanju. Saradnja se najviše ostvaruje u fazi upisa učenika u prvi razred i kada se ukaže potreba za prelazak iz specijalne osnovne škole u redovnu i obrnuto.

Bosansko-podrinjski kanton (BPK)

Građevinsko-arhitektonske barijere

Prema procjenama komisije za građevinsko-arhitektonske radove Kantonalnog stambenog fonda BPK, svi školski objekti imaju riješeno pitanje ulazne rampe što omogućuje pristup školskom objektu djeci s teškoćama u tjelesnom razvoju, ali unutrašnjost školskih objekata nije prilagođena za nesmetano kretanje ove djece.

Uključenost roditelja učenika s posebnim potrebama u rad škole

Svi roditelji imaju pravo učešća u radu škole kroz rad Vijeća roditelja i putem svojih predstavnika u Školskom odboru škole. Pored navedenog, roditelji učenika s teškoćama u razvoju su uključeni u izradu individualnih prilagođenih nastavnih planova i programa, a saradnju sa školom ostvaruju preko stručnih saradnika i nastavnika.

Podrška službi i ustanova u zajednici u radu škole

Postoji dobra saradnja škola sa drugim institucijama u zajednici, a većina škola ima zaposlene socijalne radnike, pedagoge, defektologe i druge specifične profile za podršku obrazovanju djece s posebnim potrebama.

Srednjobosanski kanton (SBK)

Građevinsko-arhitektonske barijere

Prema informacijama dobijenim od Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta SBK u nekim školama postoje građevinsko-arhitektonske olakšice za kretanje učenika s teškoćama u tjelesnom razvoju.

Uključenost roditelja učenika s posebnim potrebama u rad škole

Roditelji učenika s posebnim potrebama su uključeni u odgojno-obrazovni rad škole.

Hercegovačko-neretvanski (HNK)

Građevinsko-arhitektonske barijere

Školski objekti nisu građevinsko-arhitektonski prilagođeni za nesmetan pristup i kretanje učenika s teškoćama u tjelesnom razvoju. Osam škola u HNK je kroz različite projekte pokrenulo aktivnosti na uklanjanju prepreka u školskim objektima za pristup i nesmetano kretanje učenika s teškoćama u tjelesnom razvoju.

Uključenost roditelja učenika s posebnim potrebama u rad škole

Roditelji učenika sa posebnim potrebama su uključeni u rad škole kroz saradnju na poboljšanju zadovoljenja individualnih potreba djece. Postoje i slučajevi pružanja otpora roditelja za procjenu sposobnosti djece.

Podrška službi i ustanova u zajednici u radu škole

Škole imaju dostupnu podršku domova zdravlja, centara za socijalni rad, ali se ista ostvaruje na individualnoj osnovi. Redovne škole imaju dobru saradnju i podršku od strane Osnovne škole za djecu sa posebnim potrebama Mostar i Centra za djecu i omladinu sa posebnim potrebama „Los Rosales” Mostar.

Zapadnohercegovački (ZHK)

Građevinsko-arhitektonske barijere

Prema informacijama Ministarstva obrazovanja, znanosti, kulture i športa ZHK, osnovne škole imaju uređene ulaze koji omogućavaju nesmetan pristup učenicima s posebnim potrebama školskom objektu.

Uključenost roditelja učenika s posebnim potrebama u rad škole

Roditelji učenika s posebnim potrebama u osnovnim školama ZHK su, u skladu sa zakonskim propisima, uključeni u planiranje i odgojno-obrazovni rad osnovnih škola.

Podrška službi i ustanova u zajednici u radu škole

Osnovne škole u ovom kantonu imaju punu podršku domova zdravlja, centara za socijalni rad i drugih ustanova u lokalnoj zajednici i na kantonalnom nivou u realizaciji inkluzivnog obrazovanja.

Kanton Sarajevo (KS)

Građevinsko-arhitektonske barijere

Od 65 redovnih osnovnih škola u KS, njih 17 se izjasnilo da nema arhitektonskih barijera za pristup i kretanje učenika s teškoćama u tjelesnom razvoju u školskim objektima, što predstavlja 26% osnovnih škola.

Uključenost roditelja učenika s posebnim potrebama u rad škole

Prijedlozi i odluke Vijeća roditelja se uvažavaju od strane uposlenika škola, a roditelji imaju partnersku ulogu. Roditelji učenika s posebnim potrebama su često aktivisti nevladinih organizacija sa kojima saraduje Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade KS. Nastavnici redovno saraduju s roditeljima učenika s posebnim potrebama i dogovaraju se oko svih odgojno-obrazovnih aktivnosti. U pojedinim slučajevima roditelji su uključeni u odgojno-obrazovni proces kao asistenti u nastavi.

Podrška službi i ustanova u zajednici u radu škole

Škole često traže pomoć od relevantnih službi i institucija u zajednici, a posebno iskazuju potrebu za uslugama logopeda budući da sve veći broj učenika prvih razreda osnovne škole ima govorne smetnje.

Kanton 10 (K10)

Ministarstvo znanosti, prosvjete, kulture i športa Kantona 10 nije dostavilo informacije o postojanju građevinsko-arhitektonskih barijera u školama, uključenosti roditelja učenika s posebnim potrebama u planiranje i odgojno-obrazovni rad osnovnih škola i podršci drugih relevantnih službi i ustanova u zajednici radu osnovne škole.

Ispod dajemo tabelu u kojoj smo sumirali faktore koji su razmatrani u ovom poglavlju, a koji utiču na inkluzivnost osnovnog obrazovanja u Federaciji BiH.

Tabela 4. Ostali faktori koji utiču na inkluzivnost osnovnog obrazovanja u Federaciji BiH

Red. br.	Kantoni u FBiH	Prilagođen ulaz u školsku zgradu (pristup)	Arhitektonske barijere unutar školskih objekata	Uključenost roditelja	Podrška drugih relevantnih službi i institucija
1.	USK	82% škola DA	U planu adaptacija jednog broja školskih objekata	DA, ali pojedini roditelji ne pokazuju spremnost za saradnju	DA, ali ne direktno školama
2.	PK	Uglavnom NE	Uglavnom nisu otklonjene	Uglavnom DA	DA, ali njihov rad nije dovoljno uvezan
3.	TK	DA	Uglavnom nisu otklonjene	DA, ali pojedini roditelji ne pokazuju spremnost za saradnju	DA, ali nedovoljna
4.	ZDK	Određen broj škola DA	U određenom broju škola otklonjene	DA	DA
5.	BPK	DA	Uglavnom nisu otklonjene	DA	DA
6.	SBK	Određen broj škola DA	U određenom broju škola otklonjene	DA	Nije navedeno
7.	HNK	Uglavnom NE	Uglavnom nisu otklonjene	DA, ali pojedini roditelji ne pokazuju spremnost za saradnju	DA, ali na pojedinačnoj osnovi
8.	ZHK	DA	Nije navedeno	DA	DA
9.	KS	DA u 26% škola	DA u 26% škola	DA	DA
10.	K10	-	-	-	-
	Ukupno	3 kantona u potpunosti, 4 djelimično	U 3 kantona djelimično otklonjene	9 kantona uključilo roditelje u rad škola.	U 4 kantona dobra podrška, u 4 kantona podrška postoji ali nije dovoljna.

Prema sumiranim odgovorima kantona na pitanja koja se odnose na postojanje građevinsko-arhitektonskih barijera u školskim objektima za kretanje učenika s teškoćama u tjelesnom razvoju, učešća roditelja u radu škole i dostupnosti podrške, odnosno saradnje škola s drugim relevantnim službama i institucijama u zajednici, evidentno je da se stanje među kantonima razlikuje.

Pored navedenog ograničenja, ipak se mogu izvući pojedini generalni zaključci za ovo poglavlje, a ti zaključci su:

- Povećana je svijest i ulažu se značajni naponi od strane resornih kantonalnih ministarstava da se uklone građevinsko-arhitektonske barijere za nesmetan pristup školskim zgradama za učenike s teškoćama u tjelesnom razvoju;
- U većini kantona su još uvijek prisutne arhitektonske barijere unutar školskih objekata (nedostatak liftova, neprilagođeni toaleti i sl.);
- U svim kantonima koji su dostavili odgovore na ova pitanja, osnovne škole ulažu napore za uključivanjem roditelja učenika s posebnim potrebama u planiranje i realizaciju odgojno-obrazovnog rada. Međutim, u određenim kantonima je navedeno da izvjestan broj roditelja učenika s teškoćama u razvoju pokazuje otpor ili izbjegava saradnju, a uzrok ovog problema leži u stigmatizirajućem stavu velikog dijela društva spram osoba s teškoćama u razvoju. Prema tome, roditelji u želji da izbjegnu stigmatizirajući i diskriminatoran odnos okoline prema njihovoj djeci pružaju otpor prema procjeni sposobnosti i identifikaciji njihove djece kao djece s teškoćama u razvoju;
- Kada je u pitanju podrška drugih službi i institucija iz zajednice u radu škola, odnosno međuinstitucionalnoj saradnji, može se uočiti da se u određenom broju kantona ta saradnja ocjenjuje kao dobra. U drugim kantonima se, pak, ukazuje na nedostatak sistemskih rješenja za efikasniju međuinstitucionalnu saradnju, prije svega sektora zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite, kako bi se pružila optimalna podrška obrazovnim ustanovama da na što bolji način organiziraju inkluzivno obrazovanje.

REZIME

U nastojanju da analiziramo stanje o inkluzivnosti osnovnog obrazovanja u Federaciji BiH, u prethodnim poglavljima smo analizirali različite faktore koji utiču na inkluzivnost obrazovanja. Razmatrali smo legislativu, dostupne podatke o broju djece s posebnim potrebama u redovnom obrazovanju, terminologiju koja se koristi za djecu s posebnim potrebama i inkluzivno obrazovanje, podršku koja je dostupna nastavnicima te određene faktore koji utiču na inkluzivnost samih škola.

Zaključci do kojih smo došli u ovoj analizi su sljedeći:

- Evidentno je da Federalno i kantonalna ministarstva obrazovanja, kao i pedagoški zavodi, posljednjih godina ulažu značajne napore za poboljšanje stanja u pogledu inkluzivnosti osnovnog obrazovanja;
- Značajan je doprinos pojedinih međunarodnih organizacija i domaćih nevladinih organizacija, u pružanju podrške obrazovnom sektoru u Federaciji BiH radi povećanja kompetencija nastavnog osoblja za organizaciju inkluzivnog obrazovanja, ali i poboljšanja uslova obrazovanja za učenike s posebnim potrebama;
- Pravni okvir za provođenje inkluzivnog obrazovanja postoji, a sedam kantona ima i posebne pravilnike kojima se uređuje obrazovanje učenika s posebnim potrebama;
- Terminologija koja se odnosi na inkluzivno obrazovanje nije ujednačena u Federaciji BiH, ali ni u svijetu, što često dovodi do nejasnoća i nedovoljnog razumijevanja ove problematike;
- Metodologija evidentiranja učenika s posebnim potrebama se razlikuje od kantona do kantona, zbog čega podaci nisu uporedivi, pa nije moguće ustanoviti zbirne podatke za cijeli prostor Federacije BiH;
- Podrška koju dobijaju nastavnici u oblasti inkluzivnog obrazovanja najčešće se sastoji u različitim vrstama stručnog usavršavanja;
- Arhitektonske barijere za ulazak u školske objekte su otklonjene u značajnom broju sredina, ali unutrašnjost školskih objekata u većini škola još uvijek nije prilagođena za nesmetano kretanje učenika s teškoćama u tjelesnom razvoju;
- Roditelji učenika s posebnim potrebama se uključuju u planiranje i rad škola. Ipak, određen broj roditelja učenika s posebnim potrebama nije spreman da se suoči sa činjenicama o postojanju teškoća u razvoju njihove djece i ovi roditelji izbjegavaju saradnju sa školom;
- Saradnja škola sa drugim institucijama postoji, ali postoji potreba da se međuinstitucionalna saradnja sistemski uredi, posebno između sektora obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite.

Na osnovu prezentiranih zaključaka i drugih informacija iznesenih u ovoj analizi, može se konstatirati da se ulažu naponi i da je primjetan izvjestan napredak kada je u pitanju inkluzivnost osnovnog obrazovanja u Federaciji BiH. Ipak, primjetno je da još uvijek nedostaju sistemski rješenja, kao i veća harmonizacija legislative,

metodologije prikupljanja podataka i strateškog planiranja, uključujući i planiranje odgovarajućeg modela finansiranja, u oblasti inkluzivnog obrazovanja u Federaciji BiH.

PREPORUKE

1. Potrebno je uložiti zajedničke napore svih relevantnih institucija da se utvrdi jedinstvena terminologija koja se odnosi na inkluzivno obrazovanje, kako bi se u budućnosti izbjegle nejasnoće i omogućilo utvrđivanje usaglašene metodologije za evidentiranje i vođenje podataka o učenicima s teškoćama u razvoju i drugim grupama učenika s posebnim potrebama.
2. Na osnovu postojećeg zakonskog okvira u BiH, potrebno je uložiti dodatne napore na harmoniziranju zakonskih rješenja koja se odnose na inkluzivno obrazovanje među kantonima, kako bi se svim učenicima u Federaciji BiH osigurale jednake mogućnosti pristupa i učešća u osnovnom obrazovanju. Također je potrebno pružiti podršku kantonima koji nemaju odgovarajuće podzakonske propise kojima se bliže uređuje osnovno obrazovanje učenika s posebnim potrebama, da iste izrade i usvoje.
3. Na osnovu usaglašene metodologije za prikupljanje podataka o učenicima s posebnim potrebama, potrebno je osigurati uporedivost podataka među kantonima, entitetima, kao i uporedivost s podacima iz drugih država na osnovu međunarodno prihvaćenih statističkih standarda.
4. Važno je ohrabriti nastavnike i škole i pružiti im odgovarajuću podršku da izrađuju i provode individualne prilagođene programe za sve učenike za koje se ustanovi da imaju teškoće u razvoju bez obzira na to jesu li ti učenici prošli postupak procjene sposobnosti od strane stručnih komisija ili ne.
5. Neophodno je nastaviti provoditi programe stručnog usavršavanja za nastavnike radi stjecanja praktičnih vještina za organiziranje inkluzivnog obrazovanja, kao i razvijati druge vrste podrške nastavnicima u realizaciji inkluzivnog odgoja i obrazovanja.
6. Potrebno je nastaviti raditi na uklanjanju arhitektonskih barijera za pristup školskim objektima za učenike s teškoćama u tjelesnom razvoju, kao i na uklanjanju arhitektonskih barijera unutar školskih objekata.
7. Neophodno je razvijati partnerske odnose sa roditeljima i uključiti ih u planiranje i provođenje programa rada. Također je potrebno raditi na podizanju svijesti svih roditelja i učenika o vrijednostima, važnosti i obavezama obrazovnog sistema da osigura inkluzivno obrazovanje s ciljem prevazilaženja negativnih stavova i stigmatizirajućeg odnosa prema učenicima s teškoćama u razvoju.
8. Potrebno je osigurati zakonske i druge pretpostavke za efikasnu interresornu i međuinstitucionalnu saradnju, posebno između sektora obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite, radi pružanja optimalne podrške odgojno-obrazovnim ustanovama u organizaciji inkluzivnog obrazovanja.

Literatura

1. Podaci dostavljeni od strane kantonalnih ministarstava obrazovanja i pedagoških zavoda koji su traženi službenim aktima Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke br. 03-38-1394-1/15, 03-38-1394-2/15, 03-38-1394-3/15 i 03-38-1394-4/15
2. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj 18/03
3. Kantonalni zakoni o osnovnom obrazovanju i relevantni podzakonski akti.

Ostali izvori

4. Booth T. i Ainscow M. (2002) Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Prijevod i adaptacija na bosanskom jeziku: Indeks inkluzivnosti: Razvoj učenja i učešća u školama. U okviru Save the Children UK programa u Bosni i Hercegovini, mart 2008. Zenica: Pedagoški zavod
5. Cerić, H i Alić A. (2005) Temeljna polazišta inkluzivnog obrazovanja. Zenica: Hijatus
6. Inkluzija u školstvu Bosne i Hercegovine. Put prevazilaženja neravnopravnosti u odgoju i obrazovanju. (2003) - Zbornik radova. TEPD - Teacher Education and Professional Development i Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo
7. Mustać V. i Vicić M. (1996). Rad s učenicima s teškoćama u razvoju u osnovnoj školi. Priručnik za prosvjetne djelatnike. Školska knjiga, Zagreb
8. Joint European Union/Council of Europe Project “Regional Support to Inclusive Education“. *Carrying Out a Baseline and Final Survey in Pilot Schools Through Participatory Action Research. Cross-beneficiary Report*. Delivered in Partnership with LSE Enterprise, 8. 5. 2015.
<<http://pjp-eu.coe.int/documents/1473702/2308705/Baseline+survey-Cross-Beneficiary+and+7+Beneficiaries+Reports-final.pdf/02491b98-4f08-48de-b190-6e8387ff333c>>